

NÉMETH LÁSZLÓ

Eligazító szavak egy könyvhöz

A tanulmányok, amelyeket ebben a kötetben gyűjtöttünk össze, alig egy huszadát alkotják munkásságomnak, de noha teljesen hozzáférhetetlenek voltak, az elmúlt három évtizedben többet foglalkoztak velem, mint a többivel együttvéve. Méltányos hát, hogy összegyűjtött műveim végén ezek is az olvasók szeme elé kerüljenek, s néhány szóban én is elmondjam, mi az, amiben hitem szerint igazam volt, s mi, amiben tévedtem.

Akik egyes kitételeit emelik ki, nem veszik észre, hogy milyen messziről érkeztek ezek a tanulmányok a politika területére, s ott milyen idegenül néznek maguk körül. Már hat éve írtam tanulmányokat, még pedig igen sokat, s ma nehéz egyet-kettőt találni köztük, amely akármilyen távoli jogcímen ide-sorolható. Irodalmi kritikákat írtam, s eszem ágába sem jutott, hogy politikával is foglalkozhatnék. A *Tanú* hozta a nagy fordulatot, kritikusból esszéíróvá kellett válnom, hogy a politika tájára vetődjek. De ott sem közvetlenül. Először írásaim témaköre bővült, történelmi, orvosi esszék kerültek az irodalmiak közé, társadalmi jelenségeket vizsgáltam, az uralkodó világnézetektől választottam el magam, s csak aztán siklottam bele a politikába, mint olyan témába, amelyet máshogy is lehet nézni, mint ahogy szokás. A szellem furcsa lejtését követtem eközben: az irodalom volt a belső kör, itt hámoztam ki a kor hajlamait, előelméleteit, aztán tértem át az enciklopédikus ismeretekre, a társadalomképre, s utolsósorban néztem meg, ha ez a korszellem, milyen következménye van annak a politikában? Nem heves érdeklődésből, csak a teljesség kedvéért.

Elősegítette az ilyenféle politizálást a határok pillanatnyi merevsége. Semmi jele sem volt, hogy a határok hamarosan megindulnak, s a politikai elméletek összerosódnak: hadseregek élén küzdenek az érvényesülésért, s Európa néhány nagy állam politikájának a csatatere lesz. Úgy látszott, hogy a kis államoknak is joguk van önálló politikai jövőt kovácsolniuk — vagy legalább álmodni felőle. Nos, én ezt csináltam. Az, hogy megvalósulnak-e, másodrendű kérdés volt. A gondolkodó dolga — mert gondolkodónak s nem politikusnak éreztem magam — megtalálni, kimondani a legjobb megoldást, anélkül, hogy megvalósítására valami pártot akarna szervezni: a gondolat majd terjed, felszívódik, s egy idő múlva meglátszik a politikán. A feladat: az adott társadalmi helyzethez a legjobb megoldást megtalálni, amely a korszellemnek is megfelel, s ezt, a meglevő politikai irányzatokkal nem törődve, politikai eszmékre fordítani. Kitűnően mutatja ezt a politikai hozzáállást *A huszadik század vezérjelenségei*: „Mit hoz a jövő? — írom ennek a végén, a nagyobb nyomaték kedvéért kurzív szedéssel — A kor nagy veszélyét én az életképes irányok széttagoltságában látom. Aminek talákoznia kellene, külön utakon jár; külön gondolkozik az agy és külön él a test. Láttuk, hogy nevelt fel a szocializmus életre, erkölcsre milliókat, s láttuk, hogy bontakozik ki a minő-

ség tiltakozásából a huszadik század szelleme. De erre a szellemre a szocializmus az ötvenes évek jogtalan fölényével néz, s a szellemenben nincs erő, hogy pártot toborozzon. Elpusztítja az egyik a másikat, vagy megszelídíti a legyőzött a győzött. Összeforr a két termékeny ellentmondás, vagy egymással perlekedve sorvadnak el?”

Aki így látja a dolgokat s gondolkodó és nem politikus; az azt mondja: egyesíteni kell a kettőt: a szocializmus követelményeit beoltani a minőség forradalmába. A politikus, ha ilyesmit érez, úgy valahogy gondolkodik, hogy érvényesíteni próbálja az adott szocializmuson belül a minőséget s nekimegy annak a rengeteg csalódásnak, törődésnek, kudarcnak, amivel ez jár. A gondolkodó egyszerűen hozzáadja a szocializmushoz a minőséget, s nem törődik vele, hogy az mennyi idő múlva, hogy járja át egymást; ő a tiszta gondolati formát keresi, s az időre bízza, hogy létrejöjjön. A szocializmussal nálam nem volt baj, mint többször megvallottam: szocialista voltam, amit meg kellett hirdetni: az a minőség forradalma volt. A szocializmus 19. századi formája a marxizmus volt: ez szívtá a szocializmusba a 19. század előítéleteit is; a feladat megint nem az, ami a gyakorlati marxistáé, a marxizmus tovább fejlesztése, hanem kicserélése úgy, hogy a szocializmust megőrizze, valami korszerűbbel; amikor egy perlekedő vitára kényszerít, ezt vallom a *Marxizmus és szocializmusban*. Mi az, amit a szocializmushoz hozzá akarok adni? Gazdaságilag az egyéni vállalkozás érvényesítése a nacionalizált tömegtermelésben. Az én szocializmusom azonban épp abban különbözik a 19. századitól, hogy nemcsak a termelés, hanem az élet forradalma; nem hiszi, hogy a termelési módok megváltoztatása magában az életet is megváltoztatja; az emberek idegdúcaihoz szól, azokat akarja átvillanyozni. Aki a *Tanút* (s nem a belőle nyert könyveket) olvassa: éreznie kell, mit értek én minőségben.

Mondjam-e, hogy a 34-es Oroszországot a maival összehasonlítva a minőség áttörését figyelhetjük meg? Amennyiben jól csinálják a dolgot, a jóratörő is az én utamra szorul. Kár, hogy a minőség forradalma gazdasági útját elképzelve, egy hibát, vagy legalábbis hibásnak látszó lépést követtem el. Ferdinand Fried könyve tévesztett meg: a kapitalizmus sarkalló lökései az iparban szerinte kimerültek; a gőzhöz, elektromossághoz képest a repülés, műselyemgyártás kisebb inger; azt a rohamos iparosodást, amely korunkat jellemzi, nem láttam előre, s jórészt a mezőgazdaságban vártam a „minőség forradalmát”. Mezőgazdaságon persze többet értettem, mint szokás — a mezőgazdaságot tápláló iparokat, az élelmiszer feldolgozását, konzerválását; egy gépesített mezőgazdaság volt, amire gondoltam, de a „Kert”, mint a gazdaság jövő modellje a „Gyárral” szemben, mégis durva tévedésnek látszhat. Persze, ha nemcsak az Atlanti világ, hanem az egész föld állapotát, szükségleteit vesszük számba, s az irtózatossá nevesedési hullámot, amely előtt állunk, az intenzív mezőgazdasági termelés szerepe korántsem olyan rossz, mint első pillanatban látszik; az emberiség élelemellátása egyre fontosabb lesz, s egyre inkább a kertmodell felé tér ki. Másrészt viszont az ipar sem válik annyira „tömegiparrá”, mint én gondoltam; egyre több technikai képzettségű embert kíván meg, akikben egy egész minőségipar tör be szürkének ítélt soraiba. Az iparosodás bizonyára sokkal nagyobb teherként fog a jövő emberére neheznedni, s azoknak az erőknek a szabadságharca, melyeket a minőség forradalmában meghirdettem, nehezebb feltételek közt, mint negyven éve gondoltam, de még szívósabban fog folytatódni.

1934-ben ezek az eszmék, gondolataim politikai kikerekítései találkoznak a megindult falukutató mozgalom első megnyilvánulásaival. Ezek nem voltak egy összefüggő, az országot átfogó reformterv részei; tulajdonképp csak arról volt szó, hogy a parasztot földhöz kell juttatnunk: megvolt azonban az az előnyük, hogy a hazai viszonyok tanulmányozásából fakadtak, s én már csak azért sem maradhattam távol tőlük, mert annak a nemzedéknek a tagjai vit-

ték benne a szót, amelynek mint kritikus, én törtem utat. Rádióállásom, a *Válasz* megindítása magányomból úgyszólván kimozdított. A mozgalom hatása nagy volt, s a politika is le iparkodott fölözni; a 35-ös választásokon, kedvenc fogalmait nem sok lelkiismerettel, jelszóként vetették be. A *Reform* című, egész *Tanú*-számot betöltő cikkben s az *Európa és magyarság* című könyvemben én ezeket a levegőben úszó eszméket próbáltam gondolataim irányába kibővíteni. Érdeemes elolvasni a *Reform* cikket: látszólag arról volt szó, amit kortársaim is mondtak, valójában azonban a minőségszocializmus épületét építettem fel. A földkérdést én telepes mozgalommá bővítettem; a nagybirtokot a telepesek szövetkezetei szállják meg, akik a gazdálkodás extenzív részét gépekkel közösen végzik, az intenzív minőségit közös tervbe illeszkedően pedig családonként, csoportonként művelik. S ez modellje csak az országátalakításnak, mely az ipar, kormányzat, adminisztráció területén ugyanígy folyik. Képtelenség, azért, mert egyszer találkoztunk, ezt a mozgalmat a Gömbösével összehozni, de tulajdonképpen ugyanilyen hiba volt: engem, mint a népi írók ideológusát emlegetni. A népi írók jó részének nem volt ideológiája, s az enyém teljesen idegen maradt a számukra. Ezt ménségükre el kell mondanom. De más volt időbeli fejlődésünk is: engem a 35-ös év csalódásai, a visszhangtalanság a lezajlott eszmei zűrzavarban a szépirodalom felé visz, ekkor kezdem az *Utolsó kísérletet*, s írom első drámáimat, s az ő gondolataik 37—38 körül, vagy még később, a Márciusi Frontban érnek be, melynek én tagja sem vagyok.

Közben azonban elmúlt az a kor, amelyben egy kis ország is megengedhette a fényűzést, hogy rendszert építsen magának; Hitler a szomszédunkká lett; 39-ben az a veszély fenyeget, hogy Lengyelország helyett minket szállnak meg. Én legalább ezt hittem, s amikor a németek disszimulációjáról nyilatkozatra szólítanak fel, kimozdulok eszmei hallgatásomból, s megírom a *Kisebbségbent*. Azt hiszem, ez az utolsó könyvem, s mindent el próbálok mondani benne a túlélők javára: ez a könyv hibája is. A várt vég nem következik be, a vihar köldökében néhány izgatott, de csendes évet kapunk problémáink végiggondolására. A németellenes védekezés éveit ezek, szépirodalomban, előadásokban a ráncboruló árnyékkal küszködünk. Ennekem egy külön feladatomban is alakul: történelmünk félreírásával vádolókat meg a legnagyobb magyar történelmeszt, Szekfű Gyulát. Ő a régi kuruc—labanc ellentétből, a labancok felé hajolva írta meg újabb történetünket, holott mi kelet-európai nép vagyunk. A Szekfű-féle történetírás, ha Ausztrián át is, de a németekhez akart kapcsolni; amit én próbáltam képviselni: Kelet-Európa kis népei közt a helyünk.

1942-re nyilvánvalóvá lett, hogy a németek a háborút elvesztették: az utolsó 4—5 év nyomásától megszabadultunk. Viszont az is nyilvánvalóvá vált, hogy az én „harmadikutas” politikám az új rendben a bűnösök listájára ír. Az, hogy a „harmadik út” miben állt: védekezés a németek ellen, s valami többlet jönnek a hozzáadása ahhoz, amit az oroszok hoznak: az elmondottak után világos. De én nem ezt próbáltam bizonyítani, hanem a minőségszocializmust újra meghirdetni. Soha annyi fénnel nem beszéltem, de az úgy is elvesztettnek látszott, amit képviseltem. Aki az *Értelmiség hivatása* című kötetem olvassa, azt hiheti, egy nagy győzelem küszöbén álló ember rajzolja fel a maga világát, s nem egy kétféleképp is halálraítélt azt, ami elveszett. De a lehetőség, hogy beszélhetek, erősebb volt a sorsnál, amely várt rám.

Az új világba, ha megtépzottan is, de aránylag több szerencsével estem át, mint amire számítottam. Mint a hódmezővásárhelyi kollégium tanára, az illő helyet is megtaláltam: hisz tanítani, iskolatervet építeni, a tanítás rendjét újrakölni az a terület volt, ahol egy magamfajta ember otthon érezhette magát.